

Klokkergården Carla Theodora Sørensen - przykład duńskiego modernizmu

Paulina Dudzik

Carl Theodor
Sørensen's
Klokkergården
- an Example of
Danish Modernism

Słowa kluczowe: Klokkergården
Carl Theodor Sørensen, Kopenhaga,
modernizm

Carl Theodor Sørensen
- biografia i inspiracje
[Andersson, Høyer
2001, Woudstra 1995]

Carl Theodor Sørensen urodził się 24 lipca 1893 roku w Altonie w Niemczech, gdzie także spędził dzieciństwo. W wieku 15 lat rozpoczął pracę jako pomocnik ogrodnika w posiadłości Nørlung, a trzy lata później – praktykę ogrodniczą w Løndal w pobliżu Silkeborg, zaprojektowanego przez architekta G. Tvedea oraz ogrodnika E. Erstad-Jørdensena, który obiecał pomóc Sørensenowi w kontynuowaniu nauki, jeżeli zdecyduje się przenieść do Kopenhagi. Stało się to w roku 1916, kiedy w Danii nie funkcjonowały jeszcze oddzielne studia z zakresu ogrodnictwa ani architektury krajobrazu. Sørensen pod okiem swojego opiekuna zgłębiał wiedzę z dostępnych w publicznych bibliotekach książek, czego efektem było zaprezentowanie przez niego w 1919 roku koncepcji zabudowań gospodarskich wraz z otoczeniem na prestiżowej wystawie w Charlottenborg. Ta niewielka farma na planie okręgu odznaczała się spójnością, prostotą formy, funkcjonalizmem, jak również doskonałym zrozumieniem duńskiego krajobrazu i architektonicznego języka

tamtej epoki. W 1922 roku Sørensen rozpoczął swoją własną praktykę projektową, gdzie z pomocą G.N. Brandta, którego firma zatrudniała jako podwykonawcę, był w stanie realizować swoje projekty oraz miał kontakt z najlepszymi architektami. Dzięki swoim licznym artykułom na temat zieleni w obszarach miejskich, ze wskazaniem na obszary zabudowy mieszkaniowej, cmentarze i parki, zwrócił na siebie uwagę planistów w Kopenhadze, przez co w 1926 roku stał się członkiem znanej, innowacyjnej i wpływowej instytucji, jaką była Duńska Pracownia Planowania Miejskiego. W okresie przedwojennym właśnie jego prace najbardziej wyróżniały się spośród ówczesnych pomysłów i realizacji – cechowała je interesująca gra geometrią i poszukiwanie czystej formy. Do roku 1940 napisał kilka książek i ponad sto artykułów, brał udział w licznych wystawach i wykonał wiele projektów dla znanych instytucji. Kiedy Brandt zwolnił pozycję wykładowcy sztuki ogrodowej w Szkole Architektury na Królewskiej Akademii Sztuki, Sørensen zajął jego miejsce i zaczął nauczać. Jedną z jego najbardziej znanych koncepcji jest przygodowy plac zabaw (pierwszy zrealizowany w Emdrup w 1940 roku). Sørensen uważał, iż dzieci uczą się poprzez zabawę i dlatego powinny zostać zaopatrzone we wszystko, co tylko może oddziaływać na ich wyobraźnię i rozwijać ich kreatywność. W 1944 roku wraz z G. Georgsenem

Key words: Klokkergården Carl Theodor Sørensen, Copenhagen, modernism

Carl Theodor Sørensen—biography and inspiration [Andersson, Høyer 2001, Woudstra 1995]

Carl Theodor Sørensen was born on the 24th of July, 1893, in Altona (Germany), where he also spent his childhood. At the age of 15, he began to work as assistant gardener at an estate in Nørslung. Three years later he entered gardening training at the Løndal estate near Silkeborg, designed by architect G. Tvede and gardener E. Erstad-Jørdensen, who had promised to assist Sørensen in his further education if he moved to Copenhagen. This was in 1916, a time when the Danish education system offered neither independent studies in horticulture nor landscape architecture. Under the guidance of his tutor, Sørensen engaged in a thorough study of relevant books that were available in public libraries, and in 1919 he presented his own concept of a farm, farm buildings and grounds at a prestigious exhibition in Charlottenborg. His farm layout, though not large, was based on a circular plan and reflected coherence, simplicity of form, functionality, as well as an incredibly good understanding of

Danish landscape and contemporary architectural language. In 1922, Sørensen launched his own landscape architectural firm with the assistance of G.N. Brandt, whose company hired him as a contractor. This enabled him to develop his projects as well as to remain in touch with the best architects of the time. Owing to his numerous articles on the subject of green spaces in urban areas and particular focus on housing estates, cemeteries and parks, he attracted the attention of Copenhagen landscapers, and this resulted in 1926 in his becoming a member of a renowned, innovative and influential institution called the Danish Office of Urban Planning. In the pre-war period, his works were the most unique of the contemporarily designed and constructed projects – their characteristic features were an interesting use of geometry with a clean looking form. By 1940, he had written several books and more than a hundred articles, participated in many exhibitions, and completed a number of projects for renowned institutions. When Brandt left the position of lecturer on garden design at the School of Architecture at the Royal Academy of Arts, Sørensen took his place and began teaching. One of his most famous concepts was the adventure playground (the first one was constructed in Emdrup in 1940). Sørensen believed that children learn through playing, and therefore, they should be provided all the means necessary to make it possible for them to develop their

creativity. In 1944, together with G. Georgsen, he launched the first postgraduate course for landscape architects in Copenhagen. In 1956, he published what is probably his most famous book on European garden design – *Europas Havekunst*. He died at the age of 86 in his house in Bellahøj 18, Copenhagen. Throughout his life he saw the completion of over two thousand of his own designs – from small gardens, to immense projects in urban greenery. He raised awareness of the importance of the role of landscape architects in the process of urban space planning and initiated dialogue between landscape architects, architects and engineers.

His designs are characteristic for their combination of monumentalism and simplicity, subtlety and originality, seriousness and playfulness of form – they remain works of art which link discipline with freedom. His work reveals his strong interest in contemporary painting and sculpture, especially futurism and constructivism. He viewed landscape as a dynamic medium, capable of incorporating the main ideas of artistic approaches. He is also known for the way he used plants in his projects – in dense, one species groupings – which served more as three dimensional elements of the landscape design rather than as definitive arrangements *per se*. In his designs, which were mostly modernist in character, he focused mainly on community functionality, claiming that he designed spaces for

założył pierwsze w Kopenhadze kursy podyplomowe dla architektów krajobrazu. W 1956 roku wydał swoją chyba najbardziej znaną książkę na temat europejskiej sztuki ogrodowej – „Europas Havekunst”. Zmarł w wieku 86 lat w swoim domu w Kopenhadze w Bellahøj 18. W ciągu życia zrealizował ponad dwa tysiące projektów – poczynając od niewielkich założeń ogrodowych, kończąc na rozległych projektach zieleni miejskiej. Zwrócił uwagę na rolę architekta krajobrazu w planowaniu przestrzeni miejskiej oraz rozpoczął dialog pomiędzy architektami krajobrazu, architektami i inżynierami.

Jego prace cechują się połączeniem monumentalizmu i prostoty, subtelności i oryginalności, powagi i gry formą – pozostają dziełami sztuki, które łączą powściągliwość ze swobodą. Realizacje ukazują duże zainteresowanie współczesnym malarstwem i rzeźbą, w szczególności futuryzmem i konstruktywizmem. Uważał on krajobraz za medium dynamiczne, zdolne odzwierciedlać główne założenia wspomnianych ruchów artystycznych. Charakterystyczny jest także sposób użycia roślinności w jego projektach – jako gęstych, jednogatunkowych zgrupowań – funkcjonowała ona bardziej jako trójwymiarowy element dopełniający wyrzeźbiony krajobraz niż jako konkretne kompozycje same w sobie. W swoich projektach, które najczęściej miały charakter modernistyczny, główny nacisk kładł na funkcje socjalne – twierdził, że two-

rzy je dla ludzi, więc powinny być „wygodne”.

Podczas projektowania na początku elementy krajobrazu rozpatrywane były jako komponenty dwuwymiarowe, które określały ogólną kompozycję, zwykle poprzez wyraźne, proste podziały, duże, jednolite kształty oraz proste lub zakrzywione linie. Następnie utworzony w ten sposób obraz uzyskiwał trzeci wymiar i stawał się rzeźbą. Sørensen posiadał niesamowite wyczucie formy, co szczególnie można odczuć, przebywając w zaprojektowanej przez niego przestrzeni, gdzie przy użyciu podstawowych elementów takich jak trawniki, woda, ścieżki, kamienne ściany i grupy roślinności stworzone zostały interesujące i harmonijne wnętrza, które dzięki połączeniu często kontrastowych elementów definiują charakter danego miejsca – czy to dynamiczny, czy spokojny, ale zawsze intrygujący. Bardzo często wykorzystywał w swoich projektach metafory – jedną z podstawowych było nawiązanie do głównych elementów duńskiego krajobrazu – lasów, łąk i morza. Widoczne jest to nie tylko w jego większych projektach jak otoczenie Uniwersytetu w Århus (symbol trwałości i kultury klasycznej – nawiązanie do duńskiego Złotego Wieku przedstawianego na XIX-wiecznych obrazach) lub Kanał Mølleå w Åbernaå (ukazującego czystą formę duńskiego krajobrazu kulturowego), lecz także w mniejszych realizacjach, jak choćby Klokkegården w Kopenhadze.

Jego zdolność do tworzenia dobrze zakomponowanych przestrzeni odzwierciedlona jest także w bardziej tradycyjnych projektach, jak parter w zamku Maltesholm w Skaane albo ogród w Strandgade w Christianshavn.

Sørensen uważał, iż projektowanie krajobrazu powinno być „sztuką dla ludzi”, a podstawą planowania terenów zielonych jest ich kompozycja przestrzenna, odzwierciedlająca się w strukturze, rozmiarze i rozplanowaniu poszczególnych składowych.

Klokkegården – duński modernizm, dziecięce zabawy i krajobraz w pigułce

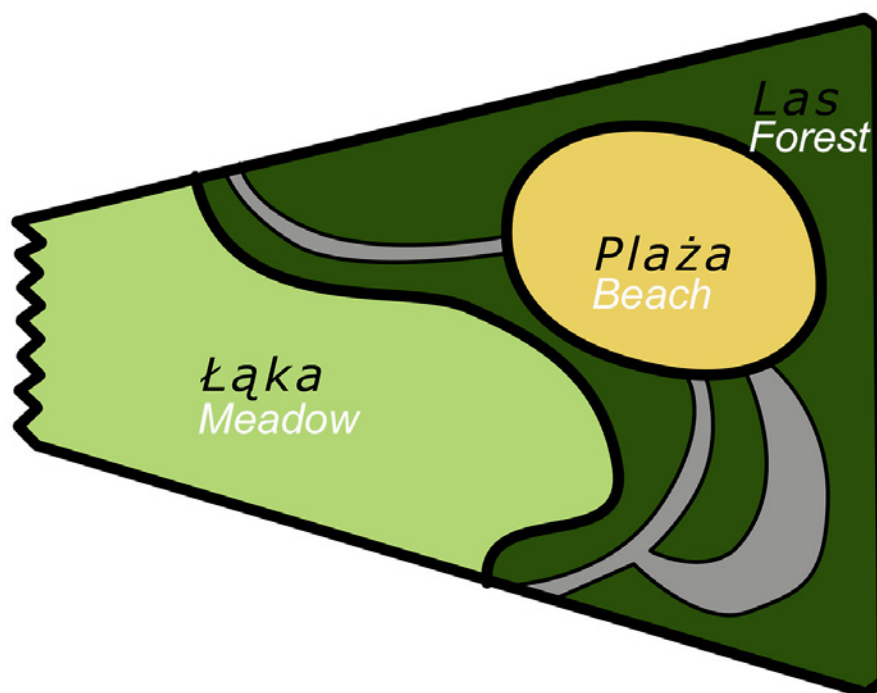
Najpopularniejszym typem zabudowy mieszkaniowej powstającej w okolicach centrum Kopenhagi na początku XX wieku były bloki wielorodzinne, stawiane wzdłuż czterech krzyżujących się ulic [Ejlers 1975], tworzące swego rodzaju podział kompartymentowy (budynki mieszkalne, zabudowa gospodarcza oraz przestrzeń wewnętrzna przez nie zdefiniowana) o charakterze dość zwartym i nieregularnym. Jednym z wybudowanych w tym okresie przez KAB (Kopenhaska Wspólnota Mieszkaniowa powiązana z opieką społeczną) osiedli była grupa bloków pomiędzy Birke-dommervej a Skoleholdervej w północnej części Ko-

people and they needed to be "comfortable".

During the initial stage of a design, landscape elements were perceived as two-dimensional components making up an entire arrangement, usually by means of clear, simple divisions, large-sized, homogeneous shapes and straight or crooked lines. Next, the concept was extended by the third dimensional aspect and transformed into a sculpture. Sørensen was famous for his incredible sense of form, which is especially evident when one has an opportunity to experience one of the places he designed with his use of simple elements like grass, water, footpaths, stone walls and plant arrangements to create interesting and harmonious interiors. By frequently combining contrasting elements he shaped the atmosphere of a particular place – either dynamic or calm, but always intriguing. In his designs, he quite frequently made use of metaphors – this usually involved making reference to basic elements of Danish landscape: forests, meadows and the sea. This is reflected in his larger projects, such as the grounds at the University in Århus, an enduring symbol of the classic culture of the Danish Golden Age as depicted in 19th century paintings, or the Mølleå Channel in Åberna, with the clean form of the Danish cultural landscape. It can also be seen in smaller projects, such as Klokkergården in Copenhagen. His ability to create well-designed spaces is manifested also in his more tradi-

Ryc. 1. Klokkergården – schemat ogólny. Połączenie różnych sposobów zagospodarowania przestrzeni, będących metaforą duńskiego krajobrazu (łąka, las i plaża) przy wykorzystaniu prostych i czytelnych form dwuwymiarowych tworzy interesującą przestrzeń trójwymiarową wewnątrz

Fig. 1. Klokkergården – overall layout. The combination of different types of space which represent the Danish landscape (meadow, forest and beach), while using simple two-dimensional forms, creates an interesting three-dimensional interior

tional projects, such as the ground floor of the Maltesholm Castle in Skaane or the garden in Strandgade in Christianshavn.

Sørensen believed that landscape design ought to constitute "art for the people" and that the approach to planning green areas should be a spatial composition encompassed by the structure, size and distribution of individual components.

Klokkergården –
Danish modernism,
childhood games and
landscape all in one

The most popular type of residential areas which were built not far from the centre of Copenhagen at the outset of the 20th century were multi-family perimeter blocks, set along four intersecting streets [Ejlers 1975], which created a somewhat

penhagi, zaprojektowana przez Povla Baumanna, Knuda Hansena oraz Carla Theodora Sørensen w latach 1938–1939 [Woudstra 1995].

Sørensen dobrze rozumiał potrzebę budowy wielorodzinnych niskoczynszowych bloków oraz ich niewątpliwe zalety w ówczesnych okolicznościach, lecz także zdawał sobie sprawę z wielu problemów, których są one początkiem. Mieszkania, które zostało wybudowano w ramach projektu społecznego, miały niewielką powierzchnię, zamieszkiwały je głównie wielodzietne rodziny z niewielkim przychodem [Woudstra 1995]. Jako architekt krajobrazu, zajmujący się projektowaniem powstałej pomiędzy zabudowaniami trójkątnej przestrzeni, starał się ożywić zastaną monotonię, wprowadzając wyraźny podział niewielkiego terenu na dobrze wyartykułowane strefy oraz znaleźć sposób na stworzenie wrażenie większej intymności w dość gęsto, jak na wtedy panujące w Kopenhadze warunki, zaludnionym obszarze [Andersson, Høyer 2001].

Klokkeergården jest określeniem praktycznie niemożliwym do przetłumaczenia na język polski – składa

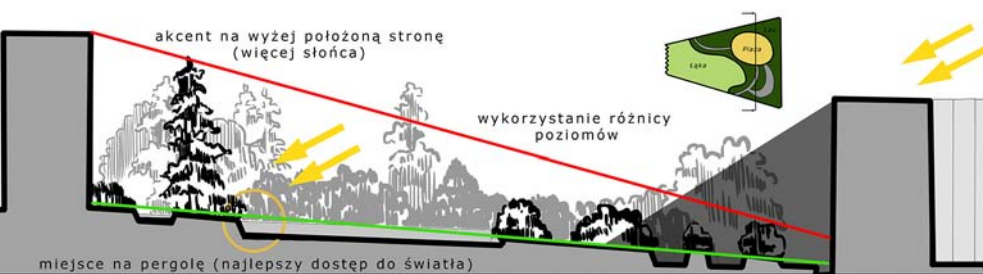
się z dwóch członów, z których pierwszy oznacza „dzwony”, a drugi „ogród”. Połączenie tych wyrazów funkcjonuje jako określenie zespołu budynków wiejskich (farmy), lecz także terenu, na którym zabudowa wiejska dopiero ma powstać.

Projekt

Układ bloków okalających obecny Klokkeergården został zdefiniowany przez dwa czynniki – istniejący układ ulic oraz konieczność pozostawienia niezagospodarowanego terenu wewnątrz, głównie z racji braku światła. Kątowe ustawienie zabudowań było także zwykle stosowane od lat 20. XX w. ze względu na ochronę przed wiatrem [Ejlers 1975]. Stworzona została w ten sposób silnie ograniczona, niewielka, nieregularna oraz słabo oświetlona i trudna do adaptacji przestrzeń.

Sørensen zaproponował rozwiązanie modelowe, oparte na minimalistycznym schemacie (ryc. 1), nawiązujące do jego wspomnień z dzieciństwa na wsi – głównie z miejsc najczęściej wykorzystywanych przez dzieci do zabawy, a mia-

nowicie połączenia krajobrazu łąk, lasu i plaży. Jego celem było zapewnienie dzieciom w mieście namiastki możliwości kreatywnej zabawy, którą mają dzieci na wsi [Andersson, Høyer 2001]. Podzielił on przestrzeń przekątną linią, wyznaczając obszar trawnika („łąki”) oraz zadrzewień („lasu”), w którym wydzielił owalną przestrzeń z placem zabaw i pergolą („plaża”). Zabiegiem w interesujący sposób urozmaicającym przestrzeń było wykorzystanie niewielkiej różnicy wysokości pomiędzy częścią północną a południową założenia, przez co możliwe było zaprojektowanie „wcinających” się w teren ścieżek łączących poszczególne elementy oraz gra światłem (ryc. 2). Całość definiują owalne i koliste linie oraz kształty. Chociaż kompozycja jest bardzo prosta i czytelna, zapewnia ona intymność i spokój, pozostając intrygującą oraz zachęcającą do eksploracji. Wprawnie operując roślinnością – łącząc umiejętnie gęstą, „ciężką” kompozycję drzew i krzewów z delikatnymi zadrzewieniami przy zabudowaniach Sørensen stworzył interesującą, przywodzącą na myśl podstawowe komponenty krajobrazu naturalnego, przestrzeń o charakterze parkowym (ryc. 3). Roślinność nie tylko definiuje osie widokowe, ale także w połączeniu ze ścieżkami „zaprasza” do zwiedzania nowych miejsc, przez co obszar Klokkeergården wydaje się o wiele większy niż jest w rzeczywistości.

Ryc. 2. Przekrój ukazuje sposób wykorzystania istniejącej różnicy poziomów w celu lepszego wykorzystania docierającego do założenia światła

Fig. 2. The cross-section shows how the elevation of the ground is varied to improve access to natural light on the site

compartmentalized division of residential buildings, utility buildings and the internal space they formed, all of which was rather closed and irregular in character. Among the estates which were built at the time by the Copenhagen Residential Community (KAB) in cooperation with social welfare institutions was a group of perimeter blocks between Birkedommervej and Skoleholdervej in the northern part of Copenhagen, designed by Povel Baumann, Knud Hansen and Carl Theodor Sørensen in 1938–1939 [Woudstra 1995].

Sørensen understood the need for building multi-family, low-rent, block housing which had undoubted advantages for the contemporary conditions in the city, but he was also well aware of the range of problems it could entail. Apartments which were developed as part of a social welfare project were small-sized and occupied mostly by multi-member families with low income [Woudstra 1995]. As a landscape architect, charged with developing the triangular space surrounded by the new buildings, he attempted to breathe some life into the existing monotony by dividing small areas into well-articulated spaces and finding a way to introduce a feeling of greater intimacy to the living conditions of what was then a rather densely populated area in Copenhagen [Andersson, Høyer 2001].

Klokkergården is a word for which there is no exact equivalent in Polish – it is a compound of two

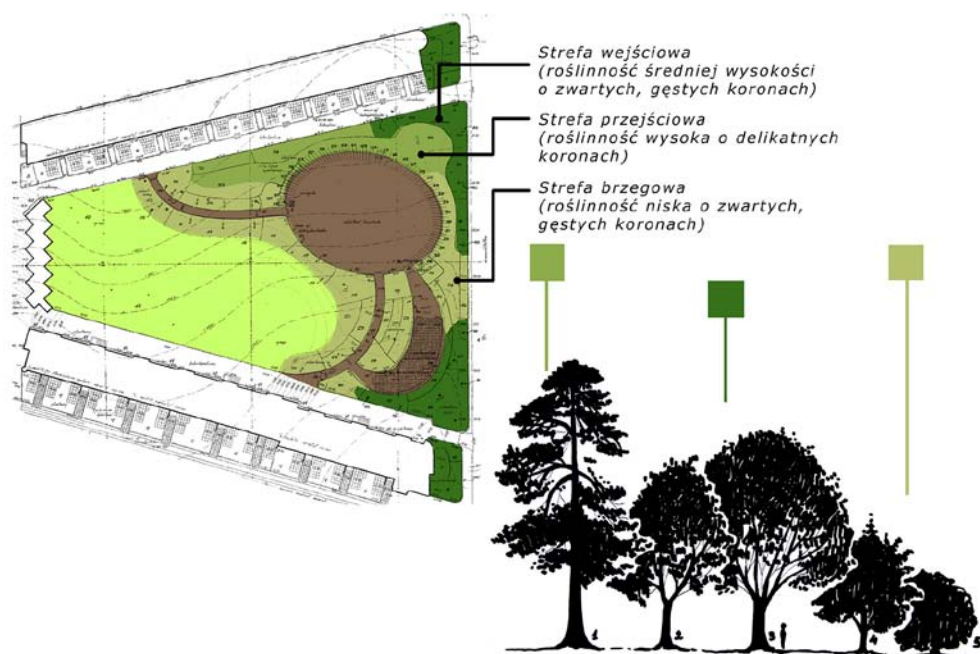
words, the first meaning "bells" and the second "garden". These two words together create the Danish word for a complex of farm buildings (farming estate), or a site in the country where such a complex is about to be developed.

Design

The arrangement of blocks around the current area of Klokkergården was shaped by two factors – the existing street arrangement and the need to leave an undeveloped open space in the centre, primarily because of the insufficient amount of natural light. A triangular arrangement of buildings had been a com-

mon practice since the 1920s when it was introduced to provide wind protection [Ejlers 1975]. In this way a highly constrained, small, irregular and poorly lit space was created which was also difficult to do anything with.

Sørensen proposed a model solution, based on a minimalist scheme (Fig. 1) and reminiscent of his childhood memories of the countryside and the places which children most often played, namely, a blended landscape of meadow, forest and beach. His aim was to offer children living in town the same space for creative playing which was freely available to children living in the countryside [Andersson,

Ryc. 3. Wykorzystanie różnych typów roślinności w celu wyeksponowania poszczególnych stref założenia

Fig. 3. The use of different types of vegetation to emphasize particular sections of the site

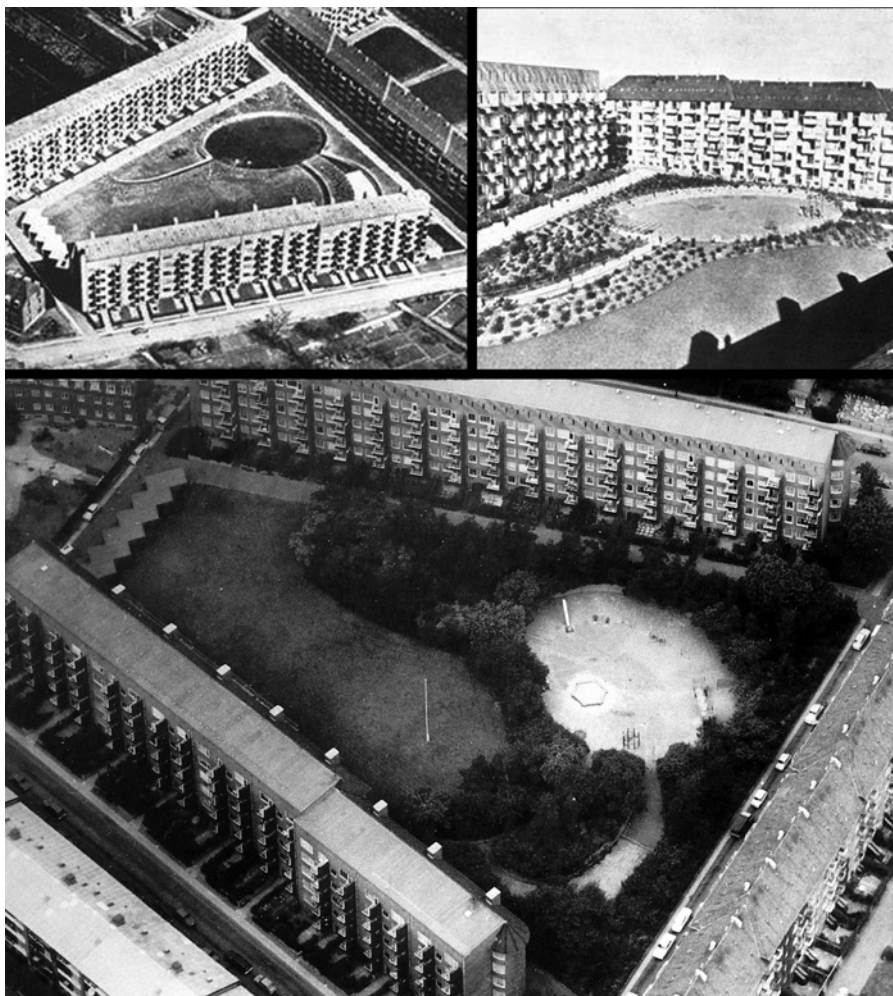
Roślinność tworząca i roślinność uzupełniająca

Modernistyczny i prosty projekt Sørensena przewidywał użycie rodzimych roślin pospolicie występujących w leśnych obszarach Skandynawii [Andersson, Høyer 2001]. Wiele z nich nie jest uważanych za rośliny o cechach ozdobnych. Jedynymi dekoracyjnie kwitnącymi roślinami są różne odmiany róży (*Rosa* sp.), lilak pospolity (*Syringa vulgaris*), ognik szkarłatny (*Pyracantha coccinea*), pięciornik (*Potentilla* sp.), tawuła (*Spiraea* sp.), bez czarny (*Sambucus nigra*), głóg (*Crataegus*), jarząb pospolity (*Sorbus aucuparia*). Pozostałe drzewa i krzewy zostały wybrane ze względu na ich pokrój oraz teksturę tworzoną przez liście. Wszystkie wykorzystane rośliny są niewymagające oraz mogą przeżyć w ubogim środowisku [Seneta, Dolatowski 2004].

Jedynymi większymi drzewami, jakie zostały wykorzystane w projekcie ze względu na ograniczenia przestrzenne, są sosny – delikatne w pokroju i niehamujące przepływów światła zostały użyte jako ekran w strefie przejściowej pomiędzy ścianami zabudowań a wnętrzem założenia. Teren „leśny” został zaprojektowany jako gęsty, jednorodny obszar krzewów i niewielkich drzew, którego główną funkcją jest definiowanie poszczególnych miejsc

Ryc. 4. Klokkegården – początkowe etapy realizacji [Andersson, Høyer 2001]

Fig. 4. Klokkegården – initial stages of implementation [Andersson, Høyer 2001]

oraz stanowienie tła dla innych rozwiązań. W założeniu projektowym obszar „lasu” miał wymagać minimum uwagi oraz samoistnie zarastać wyznaczoną dla niego przestrzeń. Najliczniej występujące tutaj drzewa to robinia akacjowa (*Robinia pseudoaccacia*), jesion pospolity (*Fraxinus*

excelsior), jarząb pospolity (*Sorbus aucuparia*) oraz głóg (*Crataegus*). Większość z nich jest roślinnością typowo europejską, bardzo tolerancyjną i wytrzymałą na mróz i suszę [Seneta, Dolatowski 2004]. Wyższe drzewa takie jak sosna, jesion oraz robinia użyte zostały na obrzeżach

Høyer 2001]. He divided the space diagonally, thereby delineating the grass area ("meadow") and vegetation strip ("forest"), which included an oval section housing a playground, and an arbour ("beach"). What gave additional variety to the space was a slight difference in the altitude between the northern and the southern part, allowing for footpaths cutting across to particular spots and creating an interesting play of light (Fig. 2). The entire site is dominated by oval and circular lines and shapes. Despite being very simple and straightforward, the composition gives a feeling of intimacy and rest while remaining intriguing and inviting to explore. The skilful selection of plants – combining dense, "heavy" arrangements of trees and shrubs with delicate strips of vegetation he put together in an interesting way bringing to mind the basic components of a natural landscape, a park-like space (Fig. 3). The vegetation not only defines the visual axis but also "invites" the visitor to use the footpaths to explore new places. This is why the size of Klokkergården seems to be much larger than it really is.

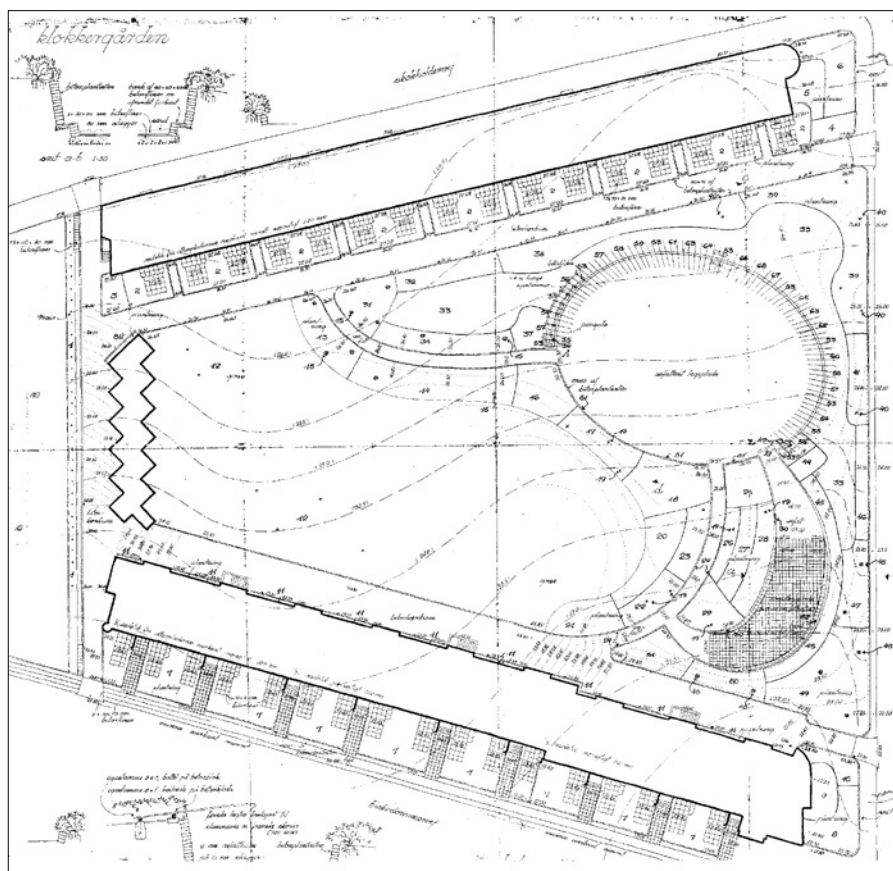
Theme and complementary plants

Sørensen's modernist and simple design included the use of native plants commonly found in the forested areas of Scandinavia [Andersson, Høyer 2001] – many of which

are considered ornamental plants. One group of ornamental flowering plants is composed of various rose species (*Rosa* sp.), common lilac (*Syringa vulgaris*), firethorn (*Pyracantha coccinea*), cinquefoil (*Potentilla* sp.), shrubs (*Spirea* sp.), black elder (*Sambucus nigra*), hawthorn (*Crataegus*), and rowan (*Sorbus aucuparia*). Other trees and shrubs were selected on the basis of their shape and leaf texture. All the plants chosen are not hard to take care of and are able to survive in a difficult environment [Seneta, Dolatowski 2004].

The only large trees which were included in the design – for reasons of limited space – were pine, which

are delicate in shape and didn't block the available natural light. Pine trees act as screens in the transition zone between the walls of the buildings and the central part of the site. The "forest" area was designed as a dense, uniform place composed of shrubs and small trees. Its main function was to define the remaining areas and provide a background for other features. One principle of the design was that the "forest" area would require minimum maintenance and develop freely within the occupied space. The trees that are most frequently seen in this area are black locust (*Robinia pseudoaccacia*), common ash (*Fraxinus excelsior*), rowan (*Sorbus aucuparia*)

Ryc. 5. Projekt [Ejlers 1975]

Fig. 5. The design plan [Ejlers 1975]

projektu w celu zdefiniowania stref wejściowych oraz granic założenia. Drzewa niższe i krzewy tworzą strefy przejściowe pomiędzy poszczególnymi elementami – są to krzewy występujące zwykle na obrzeżach leśnych [Seneta, Dolatowski 2004]. Rozkład poszczególnych typów użytej roślinności przedstawiony jest na rycinie 3.

Inne rośliny wykorzystane w projekcie to: sosna czarna (*Pinus nigra*), śliwa wiśniowa (*Prunus cerasifera*), leszczyna pospolita (*Corylus avellana*), berberys (*Berberis* spp.), śnieguliczka (*Symphoricarpos* spp.), porzeczka alpejska (*Ribes alpinum*), pięciornik krzewiasty (*Potentilla fruticosa*), bez pospolity (*Syringa vulgaris*), bez czarny (*Sambucus nigra*), laurowiśnia wschodnia (*Prunus laurocerasus*), róża francuska (*Rosa gallica*), tawuła (*Spirea*), suchodrzew lśniący (*Lonicera nitida*), irga (*Cotoneaster*), bluszcz pospolity (*Hedera helix*).

Roślinność wraz z prostym, minimalistycznym projektem współgra, tworząc metaforę duńskiego krajobrazu w miniaturze – jest także wspaniałym studium środowiska naturalnego z jego dynamiką i współzależnościami. Zieleni tworzy uzupełniające się warstwy, które w zależności od miejsca funkcjonują jako tło dla innych elementów lub same organizują przestrzeń.

Klokkergården obecnie

Po 70 latach od powstania Klokkergården jest w całkiem dobrym stanie, a jego inicjalne założenia są nadal widoczne. Część drzew została usunięta, kilka nowych, niewpisujących się poprawnie w projekt – dosadzonych, lecz czysty i funkcjonalny rozkład przestrzeni został nienaruszony.

Problemem są dosadzone przez mieszkańców rośliny, które w wyraźny sposób kłócą się z założeniami projektowymi Sørensen, a są to zasadzona w centralnej części trawnika wierzba płacząca (*Salix sepulcralis*), wiśnia ozdobna (*Prunus* sp.), odmiany ozdobne róż (*Rosa* sp.) oraz berberysy, pięciorniki i irgi.

Wszystkie ingerencje w materiał roślinny powinny mieć na uwadze podstawowe założenia projektu, którymi były stworzenie gęsto zadrzewionych stref wejściowych, dokładnie zdefiniowanych ścieżek, odciętych przestrzeni, stref przejściowych pomiędzy elementami oraz tła dla poszczególnych rozwiązań. Pierwotnie użyte rośliny tworzą różnorodne, dobrze skomponowane poziomy i warstwy – dosadzone jednak przez mieszkańców drzewa i krzewy wskazują na odczuwany przez nich brak roślinności wybitnie ozdobnej.

Stan obecny można uznać za dobry lub wręcz bardzo dobry – pomijając obszar „leśny”, który wymaga zabiegów pielęgnacyjnych.

Najwięcej uwagi narażałoby poświęcić „plaży” – pergola, która została zniszczona w latach 40., nie została odbudowana [Andersson, Høyes 2001]. Pierwotnie zaprojektowany tam plac zabaw przyjął formę nieorganizowaną i nieprzemysłaną – czyli został zagospodarowany w sposób dowolny przez okolicznych mieszkańców, którzy sukcesywnie donosili lub dokupywali poszczególne sprzęty. Strefa „plaży” jest mocno chaotyczna, co niszczy najciekawszy punkt całego założenia. Jest to praktycznie punkt centralny, który organizuje przestrzeń wokół siebie i funkcjonuje jako dominanta.

Konkluzje – czyli modernizm na co dzień

Obecna forma zagospodarowania przestrzeni wpisuje się idealnie w istniejące warunki – do tego stopnia, że trudno sobie wręcz wyobrazić inny sposób rozplanowania poszczególnych elementów. Przestrzeń ta wydaje się też dobrze funkcjonować w tym konkretnym przypadku – świadczyć o tym mogą chociażby niewielkie zmiany jakim uległa pozostawiona samej sobie. Obecnie większość mieszkań otaczających Klokkergården zajmują imigranci, którzy mają praktycznie wolną rękę, jeżeli chodzi o wprowadzanie zmian w opisywanym tutaj założeniu. Chociaż w pobliżu znaj-

Ryc. 6. Klokkergården obecnie

Fig. 6. Klokkergården nowadays

and hawthorn (*Crataegus*). Most of the plants used in the plan are typically European, very tolerant to cold and draught [Seneta, Dolatowski 2004]. Taller trees, like pine, ash and black locust were planted at the edges of the site to define the entrance areas and the boundaries of the site. Shorter trees and shrubs form transition zones between individual elements of the site; these are the shrubs commonly found at the edge of a forest [Seneta, Dolatowski 2004]. The composition of individual types of plants used in the project is presented in Fig. 3.

Other plants include: black pine (*Pinus nigra*), cherry plum (*Prunus cerasifera*), common hazel (*Corylus avellana*), berberis (*Berberis* spp.), snowberry (*Symphoricarpos* spp.), alpine currant (*Ribes alpinum*), shrubby cinquefoil (*Potentilla fruticosa*), common lilac (*Syringa vulgaris*), black elder (*Sambucus nigra*), cherry laurel (*Prunus laurocerasus*), french rose (*Rosa gallica*), tawuła (*Spiraea*), box-leaf honeysuckle (*Lonicera nitida*), willow-leaved cotoneaster (*Cotoneaster*), and common ivy (*Hedera helix*).

The vegetation is in harmony with the minimalist design, thereby constituting a metaphor of Danish landscape in miniature. It is also a wonderful survey of the natural environment with all its dynamics and interrelationships. The greenery creates complementary layers which, depending on their location, either function as a background for other elements or define an individual space.

Klokkergården nowadays

The 70-year-old Klokkergården is in quite good condition and its original design can still be seen. Some of the trees have been removed, some new ones that were not part of the design concept have been planted, but the clear and functional planning of space has remained intact.

What poses a problem is the vegetation that has been introduced by residents, clearly clashing with Sørensen's original concept, namely, those planted in the central lawn area: weeping willow (*Salix sepulcralis*), ornamental sour cherry (*Prunus* sp.), various species of ornamental rose (*Rosa* sp.), and also berberis, cinquefoils and cotoneaster.

All changes to the composition of plants should have kept the original design principles in mind, those which focused on creating densely planted entrance zones, clearly outlined footpaths, isolated spaces, transition zones between various spots and background elements for individual features. The plants that were originally used were ideally suited to forming versatile, well-arranged levels and layers. The subsequent shrubs and trees planted by residents, however, indicate their need for more ornamental plants.

The present condition of the site may be considered good or even very good, two exceptions being the so-called "forest" area, which needs at-

tention, and "the beach" – the harbour, which was destroyed in the 1940s has not been rebuilt since [Andersson, Høyen 2001]. The playground originally developed as part of the site has turned into a disorganized and unplanned area – that is, it has been developed in an extremely random way by the local residents, who have been successively adding to it with old or newly bought equipment. The landscape of the "beach" zone is also

Ryc. 7. Klokkergården – strefa wejściowa

Fig. 7. Klokkergården – entrance area

duje się duży kompleks zieleni parkowej oraz zorganizowany plac zabaw, zmiany przez nich wprowadzone świadczą o potrzebie występowania elementów roślinności ozdobnej oraz elementów zabawowych dla dzieci w ich bezpośrednim otoczeniu.

Rodzi się tutaj ciekawe zagadnienie – czy możliwe jest połączenie podejścia stricte konserwatorskiego z tymi, zwykle niezaplanowanymi i niechcianymi zmianami, które jednak indukują istnienie nieujętych wcześniej potrzeb społeczności bez-

pośrednio użytkującej teren. Biorąc pod uwagę dwie główne zasady, które przyświecały twórcom – mianowicie nacisk na funkcje społeczne oraz traktowanie krajobrazu jako sztuki dla ludzi, wydaje się zasadne uwzględnienie tych potrzeb przy ewentualnej renowacji założenia – a renowacja taka byłaby wymagana. Uwzględniając jednak, jak długo przestrzeń ta nie była w żaden zorganizowany sposób doglądana i pielęgnowana, wciąż zadziwia fakt, w jak dobrym stanie jest zachowana.

Ryciny i zdjęcia wykonała autorka.

Paulina Dudzik

Zakład Zagospodarowania Przestrzennego
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
Uniwersytet Wrocławski

Literatura – Literature

1. Andersen J., Aggerholm K., Schnell M., Helmersen H., Bjerager K., 2006. Klokkergården – planter and teknologi. Praca zaliczeniowa na Uniwersytecie Kopenhaskim, Wydział Architektury Krajobrazu i Planowania Przestrzennego.
2. Andersson S.-I., Høyer S., 2001. S. Th. Sørensen. Landscape modernist. Copenhagen.
3. Ejlers Ch., 1975. Haver – Tanker og arbejder – C. Th. Sørensen. Copenhagen.
4. Seneta W., Dolatowski J., 2004. Dendrologia, Warszawa.
5. Woudstra J., 1995. Danish landscape design in the Modern era (1920–1970) [in:] Garden History. Copenhagen, 23, 2, 222–241.

Ryc. 8. Ścieżki – umiejętne wykorzystanie różnic wysokości terenu, roślinności oraz tworzonej przez te element gry światła stanowi szkielet całego założenia

Fig. 8. Paths – skilful use of ground level variations, arrangement of vegetation and the resulting play of light are the backbone of the whole concept

highly chaotic, which destroys what is quite possibly the most interesting element of the entire design. This is really the central point of the site, setting the scene of the surrounding space and serving as the dominant feature.

Conclusions – everyday modernism

The current layout of the space is ideally suited to the present conditions – to the extent that it is very

difficult to imagine a different arrangement of individual elements. The functionality of this particular site is evident in the fact that only superficial changes have been made in the absence of supervision. Currently, the majority of residential buildings surrounding Klokkegården are occupied by immigrants who have been given practically a free hand when it comes to making changes to the site. Although there is another large park area with a playground nearby, the changes introduced by the residents demonstrate their desire

to augment their surroundings with ornamental greenery and playground equipment. An interesting question which comes to mind is whether it is possible to resolve a strict adherence to the conservators' guidelines with the community which uses the area and their formerly unidentified needs, as seen by the unplanned and unwanted changes. Considering the two main principles which motivated the designer of the project – namely functionality and using landscape as art for the community, it seems reasonable to bear these needs in mind in any possible renovation of the site, an event which would be most desirable. In light of the fact that the space has been left unattended for such a considerable period of time, it is all the more astonishing that its current condition is so remarkably good.

Figures by author.

Paulina Dudzik

Department of Spatial Planning
Institute of Geography and Regional
Development
University of Wrocław